

Farkas Tamás szerk.: Régi magyar családnevek névvégmutato szótára. XIV–XVII. század.
ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2009. 192 lap

1. Az a tergo szótárak sajátos helyet foglalnak el a lexikográfia munkák sorában, hiszen a szavak betűrendbe szedésének legkézenfekvőbb módja a szó elejének figyelembevételén alapul. A szóvégmutato szótárakban viszont mindez fordítottan történik. Talán nem túlzás azt állítani, hogy ez utóbbiak nemcsak a szerkezetükben különböznek a hagyományos szótáraktól, hanem lényegileg a felhasználói körük is egy sajátos réteget céloz meg, és pedig elsősorban a nyelvészeket.

Nem igényel különösebb magyarázatot, hogy nyelvünk morfológiai sajátosságából fakadóan a nevek vizsgálata sem nélkülözheti az efféle rendszerezést, ugyanis általa könnyebben belelálhatunk azok szerkezetébe, továbbá egyszerűbbé válik bizonyos mennyiségi és minőségi rendszerszerű összefüggések feltárása. Így például mind az azonos képzők, mind pedig az egyező utótagot tartalmazó összetételek felismerése és társítása is különösebb erőfeszítés nélkül elvégezhető – hogy két olyan területet említsünk a lehetséges sok közül, amely a személynevek vizsgálatakor szinte mindig kitüntetett figyelemben részesül.

A számítástechnikában járatos szakemberek az ezredforduló után közel egy évtizeddel bizonyára megkésettnek tekintenék a névvégmutato szótár nyomtatott formában történő közzétételét, hiszen manapság már a különféle szoftverek és keresőprogramok a maguk speciális funkcióival jórészt képesek kiváltani a hagyományos a tergo szótárak kínálta lehetőségeket. Am mielőtt elharmarkodottan mondanánk végső búcsút a hagyományos nyomdatechnikával előállított adattáraknak, szükségszerűen szembesülnünk kell azzal a ténnyel, hogy máig hiányoznak a különféle személynévi adatbázisok digitalizált változatai, amelyek végső soron mindenféle informatizált keresésnek az alapját képezik.

Örömmel nyugtázzhatjuk, hogy a névvégmutato szótár nyomdai kivitelű közreadása ezúttal egy pdf-állományban közzétett változattal is kiegészült. A szerkesztőtől tudom, hogy ennek internetes közzétételével éppen a digitális technikák kínálta lehetőségek jobb kiaknázhatósága volt a nem titkolt céljuk. Ez bizonyára egyfajta bátorítás másoknak is arra, hogy a már hagyományos nyomdai előállítású adattárak a későbbiekben mind szélesebb kutatói rétegek számára váljanak elérhetővé és lekérdezhetővé az informatika kínálta gyors és hatékony technikákkal.

A szakmának a tulajdonnévfajta közül talán a személyneveknek, azon belül is a családneveknek hiányzott leginkább a fordított betűrend szerinti közreadása. Jól ismerte fel a szerkesztő ezt a hiátust, amikor Kázmér Miklós *Régi magyar családnevek szótárának* felhasználásával azt a célt tűzte ki maga elé, hogy az említett kézikönyv címszavai alapján a tergo szótárt fog szerkeszteni és közreadni.

2. A munka három fő részből áll: a szótári részt megelőzi egy rövid bevezető, a harmadik egységben pedig a névanyag motivációk szerinti csoportosítása történik meg. Amint az az első egységből kitűnik, a névvégmutato szótár előkészületei párhuzamosan folytak a Hajdú-féle családnév-enciklopédia munkálataival, éppen ezért a szerkesztő némiképpen sajnálkozva állapítja meg, az jóval teljesebb forrásra is alapozhatott volna, és pedig a magyarországi népesség-nyilvántartási adatbázisára. Nyilvánvaló, hogy a történeti adatok feldolgozásán túl a jelenkori családnévállomány ilyesféle rendszerezése is hatalmas előrelépés lenne a kutatók számára. Különösen akkor, ha figyelembbe vesszük, hogy a Kázmér-féle történeti szótár hungarocentrikussága miatt csak a biztosan magyar vagy magyarból is levezethető etimológiákkal számolt, míg az államigazgatás jelenkori nyilvántartása egyéb más eredetretegeknek is bőséges tárházul szolgálhatna. Napjaink népesség-nyilvántartási adatbázisának feldolgozásakor ugyanakkor kényszerűen azzal szembesülnünk, hogy le kellene mon-

danunk a motivációk szerinti csoportosítás teljességéről, hiszen a mai magyar családnév-állomány a 2007-es eszmei állapot szerint közel kétszáz ezer, sokféle eredetretegekhez tartozó ejtés- és írásképváltozatot ölel fel (számításaim szerint a Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatala a jelzett időpontban 195 070 különféle változatot tartott számon). A jövő feladata annak kiderítése, hogy e hatalmas szám ténylegesen hány lexikai típust takar. A névvégmutató szerkesztője tehát helyesen ismerte fel saját korlátait, egyúttal jó érzékkel nyúlt Kázmér Miklós történeti szótárához. Döntését végső soron azzal indokolta, hogy „KÁZMÉR MIKLÓS szótárának feldolgozása a magyarországi családnévanyag csupán egyik, de legfontosabb részlegének, a történeti magyar családnévek állományának vizsgálatára biztosíthat lehetőséget”. Egyébiránt Kázmér Miklós kézikönyvéből is bőséges anyag tárul a kutató elé: a szótár fülszövegének tanúsága szerint 9 800 szócikk igazít el bennünket a tájékozódásban. A valóságban azonban némileg többet találni belőlük: a változatok nélkül 10 466-ot, a változatok utalócímzeivel együtt 14 101-ot tartalmaz az a tergo szerkesztéséhez alapul vett névszótár.

Jóllehet a *Régi magyar családnévek szótára* minden egyes szócikk végén megadja az adott lexikai egység feltételezett motivációját (ha több ilyen is létezik, akkor azok mindegyikét), ezek rendszerezésének hiányában viszont nem áll össze egy olyasféle következetes tipológia, amelyet manapság ilyesféle munkáktól már joggal elvárhatnánk. Ezt a hiástust pótlandó született meg a névvégmutató szótár kördrendszere. Ebben az eredeti munkából felsejlik rendszerezésnél sokkal következetesebb tipológiát vehet kézbe az olvasó. Jó érzékre vall, hogy mindössze nyolc fő kategóriát különít el a szerkesztő, amelynek alapján a felhasználó számára is viszonylag könnyedén átlátható a rendszer. A tipológia egyszerűsége azért is hangsúlyozandó, mert így kevésbé áll fenn annak veszélye, hogy a többszörös átfedések révén elveszünk a részletekben. Megjegyzendő, hogy a szerző kezét némileg megkötötték a forrásmunkában található motivációs besorolások. Az újonnan kialakított kategóriák tehát bizonyos mértékig kompromisszumos megoldásoknak is felfoghatók.

Legalább az említés szintjén tanulságos sorra vennünk a nyolc fő kategória mindegyikét, amelyek a munka második részében fellelhető számkódok megfejtéséhez szükségesek. **1.** Hellyel, pontosabban helynévvel összefüggésbe hozható nevek. **2.** Személyekkel való kapcsolatra utalók. E rétegen belül további alcsoportokat találunk: az egyikbe azok kerültek, amelyek hajdan az apára, a másikba azok, amelyek az anyára, a harmadikba azok, amelyek egyéb családi kapcsolatra, a negyedikbe pedig azok, amelyek a nemzetséghez való tartozásra utal(hat)tak. **3.** A különféle népekhez (nemzetiségekhez, nép- és etnikai csoportokhoz) kötődő családnévek. **4.** A társadalmi szerepre, illetőleg helyzetre, azon belül **a)** foglalkozásra, tisztségre, munkaviszonyra, tevékenységre, **b)** egyéb társadalmi viszonyokra, **c)** egyéb társadalmi kapcsolatokra utalók. **5.** A külső és belső, azon belül lelki tulajdonságra, viselkedésre utaló családnévek. **6.** Az eseményekkel, különféle cselekedetekkel összefüggésben keletkezett nevek. **7.** Az ide sorolt lexikai típusoknak az a közös tulajdonságuk, hogy motivációjukat, keletkezésük szemléleti alapját (egyelőre) homály fedi, jóllehet Kázmér Miklós a magyarnak minősített közsói alapjukat minden esetben megfejti. **8.** Kétrészes családnévek. Ez utóbbi kategóriát morfológiai szempontból a szakirodalomban többféleképpen szokás említeni, ám a szerző az elnevezéssel is hangsúlyozni kívánta, hogy az ide sorolt neveket motivációs szempontból szeretné minősíteni, és pedig azért, mert a névviselőre vonatkozóan egyszerre két szemantikai jegyet is hordoznak. Egyébiránt a nyolcadik kategória alatt található nevek ortográfiája a Kázmér-féle családnévszótár címszavainak írásképehez igazodik, noha tudható, hogy ezek mind az eredeti forrásokban, mind pedig a családnévszótár adatai között is többnyire különírva lelhetők fel. A szakterület kutatói számára egyértelmű, hogy ezek nem elhanyagolható része a mai névállományban több külön szóba írva, sőt kötőjelezve is kimutatható. A 18. század előtti történeti anyagban tudomásom szerint ez utóbbi forma nem vagy csak elvétve jelentkezik. Erre a tényre minden bizonnyal még akkor is érdemes lett volna legalább utalásszerűen felhívni a szótár laikus forgatóinak figyelmét, ha bevettnek mondható szótározási gyakorlat húzódik meg mögötte.

A kézikönyv sok más érdeme mellett külön említést érdemel, hogy az eligazodást segítő bevezetőt a 15–18. oldal között angol nyelven is közzétette a szerkesztő, ezzel is megkönnyítve a magyarul nem tudó kutatók eligazodását a névvégmutató szótárban és a névanyag motivációk szerinti jegyzékében (171–91).

3. A továbbiakban a kézikönyvben rejlő néhány érdekességre is érdemes pillantást vetnünk. A névvégmutatóból például kiolvashatjuk, hogy egyetlen *q*-ra, *ty*-re, *w*-re és *x*-re végződő névcikk sincs

Kázmér Miklós szótárában, ez a névkutató számára ismert dolog, de a külső szemlélődőnek nem biztos, hogy egyértelmű. Van ugyanakkor tizenegy olyan utalószó, amely *y*-ra végződik. Közülük csak egyben *j* hangértékű az *y* (*Zay*), kettőben olvasandó *ji*-nek (*Bay*, *Fáy*), a fennmaradó nyolcban pedig *i*-nek (*Eszterházy*, *Izsépy*, *Kolozsváry*, *Koroncay*, *Lay*, *Lózszy*, *Pozsgay*, *Trázsy*). Ezek segítségével az első adatok felbukkanására vonatkozó kronológiát is könnyedén felállíthatunk, sőt az eredeti forrásban a korábbi gyakorlathoz képest lényegesen gyorsabban visszakereshetők a megfelelő adatok. Csupán érdekességként mutatom be az előbbi példák alapján felállítható időrendet: *Kolozsváry* (1416), *Bay* (1428), *Fáy* (1453), *Pozsgay* (1459), *Koroncay* (1473), *Zay* (1481), *Izsépy* (1565), *Lay* (1569), *Trázsy* (1571), *Eszterházy* (1579), *Lózszy* (1599). Mindennek meghatározásához természetesen a pdf-es formátumban tárolt névvégmutató szótár állományát is felhasználtam.

Némi keresgéssel az első pillantásra meglehetősen homogénnek tűnő *-i* végű nevek közül is kiválogathatjuk a szótárból azokat, amelyek az 'onnan, oda való' kifejezésének a motivációját takarják. Az egyéb morfológiai eszközöket, mint például az *-i* (< *-é*) birtokjeleket már körülményesebb, viszont a *-fi* és a *-fia* utótagokat/patronimikumokat viszonylag könnyű meglelni. Ízelítőként álljon itt néhány egyéb, az elektronikusan közzétett állományból is gyorsan visszakereshető adat. Kázmér Miklós szócikkei között példának okáért 5015 olyan akad, amelyik helynévből keletkezett *-i* képzővel. Ez utóbbiak halmaza a Kázmér-féle szótár *i*-re végződő neveinek 70,5%-át teszi ki. Ha ugyanezt az összes lexikai típushoz viszonyítva szeretnénk megadni, akkor 47,92%-os, ha viszont a szótár összes címszavához viszonyítunk, akkor már csak 35,56%-os részesedést tudunk kimutatni. Megjegyzendő, hogy a kézikönyv 12. oldalán található motivációs táblázat adatai némileg eltérnek attól, mint amit a szótár alaposabb tanulmányozása során a speciális keresőprogram segítségével sikerült feltárnom. Egyébiránt azt sem tudtuk, a helynévi eredetű nevek rétegén belül a három legkorábbi adat mindegyike 1300 előtti. Ezek a következők: *Szúdi* (1279), *Túri* (1291), *Muzslai* (1297). Azok közül, amelyeknek az eredeti forrás alapján egyetlen évszámmal megadható az első felbukkanás ideje, 171-nek az első adata a 14. századból mutatható ki, 1618-nak a 15. századból, 1619-nek a 16. századból, 1005-nek pedig a 17. századból. Végül 423-nak a 18. században mutatja ki Kázmér Miklós szótára az első adatát. A források alapján 176 helynévi eredetű adat lejegyzésének ideje csak hozzávetőlegesen határozható meg (pl. 1292–97, 1371 u., 1373–1497, 1400 k., 14. sz. stb.).

A szótári rész alapján a névvégződéseknak a következő gyakorisági sorrendje állítható fel: **I, Í** végű – 7013 db, 49,73%; **S** végű – 1805 db, 12,80%; **A** végű – 1032 db, 7,32%; **O, Ó** végű – 805 db, 5,71%; **E, É** végű – 496 db, 3,52%; **R** végű – 474 db, 3,36%; **Ő** végű – 391 db, 2,77%; **K** végű – 335 db, 2,38%; **N** végű – 288 db, 2,04%; **T** végű – 195 db, 1,38%; **Cs** végű – 175 db, 1,24%; **L** végű – 170 db, 1,21%; **Ny** végű – 134 db, 0,95%; **D** végű – 107 db, 0,76%; **G** végű – 107 db, 0,76%; **Ly** végű – 85 db, 0,60%; **Sz** végű – 84 db, 0,60%; **C** végű – 77 db, 0,55%; **U, Ú** végű – 58 db, 0,41%; **Ü, Ű** végű – 45 db, 0,32%; **Z** végű – 38 db, 0,27%; **P** végű – 34 db, 0,24%; **M** végű – 28 db, 0,20%; **B** végű – 25 db, 0,18%; **Gy** végű – 25 db, 0,18%; **J** végű – 20 db, 0,14%; **Zs** végű – 19 db, 0,13%; **H** végű – 16 db, 0,11%; **Y** végű – 11 db, 0,08%; **F** végű – 6 db, 0,04%; **V** végű – 3 db, 0,02%.

A figyelmes olvasónak bizonyára feltűnik, hogy a szótári rész korpuszának tagolását szolgáló ábécérend szerinti megjelölések az egyéb a tergo szótáraktól eltérően nem minden esetben tartalmaznak a rövid és a hosszú magánhangzópárokat. Ez első pillantásra következtetlenségnek tűnik, holott ennek is megvan a maga morfológiai oka, ugyanis egyik hangzópárunk esetében csak a hosszú változatok jelentkeznek a történeti anyag névvegein. Tüzetesebb vizsgálódással pontos listát is összeállíthatunk az egyes névvégi magánhangzók ritkaságáról, illetőleg hiányáról. Egy speciális kereső segítségével magam is utánajártam ennek. A ritkábbnak számító névvégi magánhangzópárok tekintetében a következő eredményre jutottam: **á**-ra egyetlen név (*Olá*), **é**-re huszonöt (*Amadé*, *Barbé*, *Bodé*, *Bóné*, *Csóré*, *Dáné*, *Essé*, *Góbé*, *Góré*, *Hé*, *Íveté*, *Izé*, *Kismáté*, *Kopré*, *Kordé*, *Kóré*, *Kóté*, *Máté*, *Móré*, *Nagymáté*, *Nemzé*, *Noé*, *Ollé*, *Orlé*, *Paré*), *i*-re mindössze egy (*Szí*), *o*-ra ugyancsak egy (*Sánto*), *u*-ra nyolc (*Daru*, *Falu*, *Gyalu*, *Hajdu*, *Kapu*, *Lapu*, *Samu*, *Szapu*), *ü*-re pedig három (*Becsü*, *Gözü*, *Güzü*) névcikk ejtés- és/vagy írásképváltozata végződik. Ezeknél tehát sokkal többet tenni fel a szerkesztő a betűpár mindkét tagját. Ugyanakkor a legkörültekintőbb keresés mellett sem sikerült **ö** végű neveket találni. Ez a magyarázata annak, hogy az adott fejezetcím élén magányosan csak az **Ő** szerepel.

4. A recenzens tisztehez tartozik, hogy a méltatáson túl kritikai megjegyzésekkel is hozzájáruljon egy későbbiekben közzeendő javított kiadás előkészületeihez. Az egyik ilyen észrevételem tu-

lajdonképpen a címválasztásra vonatkozik, ugyanis az efféle megfogalmazás a szótár gyanútlan forogatóját – különösen a laikusokat és a magyarul nem tudó kutatókat – némileg tévútra viheti, azt a látszatot keltvén, hogy a kézikönyvben a teljes történeti magyar családnévállományt fellelhetjük. Valójában azonban az a tergo csupán Kázmér Miklós kézikönyvének címszavait dolgozza fel. Példának okáért a forrásként használt családnévszótárból teljességgel hiányzik a Duna–Tisza közének középmagyar kori névanyaga, ugyanis a rendelkezésre álló korabeli források közül alapvetően a török deftereket kellett volna felhasználni. Ez utóbbiakról azonban Kázmér Miklós úgy vélekedett, hogy a többszörös átírás következtében nem tekinthetők autentikus kútfőknek. Továbbá nem tudni pontosan, hogy az említettek túl a Kázmér-féle névcikkekben mi az, ami hiányzik egyes korok történeti forrásainak meglehetősen esetlegesnek és foghíjásnak mondható adathalmazából. Szerencsésebb lett volna tehát a cím alaposabb végiggondolása. A másik kritikai megjegyzésre fentebb már utaltam, de az az előzővel is némileg összefügg, hiszen a meglátásom szerint a mostani cím megtartása mellett a bevezetőben célszerű lett volna hangsúlyosabban megfogalmazni, hogy a névvégmutatóban nem a teljes történeti korpusz a tergoja található, még csak nem is a Kázmér-féle kézikönyv teljes adattára, hanem ez utóbbinak csupán címszavai lettek feldolgozva.

5. A itt ismertetett névvégmutató szótár – amint fentebb néhány kiragadott példa kapcsán magunk is meggyőződhetünk róla – számtalan összefüggés feltárását kínálja az olvasónak. Többek között olyanokat is felfedezhetünk, amelyek a Kázmér Miklós által szerkesztett kézikönyv legalaposabb tanulmányozása közben is rejtve maradnának a kutató szeme előtt. A bevezető tanulmány és abban a motivációs rendszer bemutatása, valamint a korpusz kötet végén található motivációk szerinti jegyzékének elkészítése külön is kiemelendő értéke ennek a kézikönyvnek. A munka a jövő névkutatói számára egyúttal bizonyos mértékig az irányokat is kijelöli, hiszen mai napig kénytelenek vagyunk nélkülözni *A régi magyar családnévek szótára* teljes korpuszának elektronikus kereshetőségét. Ugyanígy egyéb teljes vagy teljesebb családnéves adattárak ilyen irányú feldolgozása is várat még magára.

Végül, de nem utolsósorban megállapítható, hogy nemcsak a kézikönyv precízen összeállított beltartalma, hanem a kézikönyv tipográfiája is elismerést érdemel.

Vörös Ferenc

vendégtanár

Nyitra Egyetem

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

Markó Alexandra (szerk.): Beszédtudomány. Az anyanyelv-elsajátítástól a zöngelkedési időig.
ELTE BTK – MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 2012. 398 lap

A kötet 2012. április elején jelent meg az ELTE Bölcsészettudományi Kar, valamint az MTA Nyelvtudományi Intézetének közös kiadásában. Az időpont nem véletlen, Gósy Mária professzor születésének kerek évfordulóját ünnepli a nyelvtudomány. A jeles kutató és tanár előtti tisztelgés hívta életre a kötetet, amelyben Gósy Mária tudományos munkásságához tematikusan illeszkedő tanulmányok kaptak helyet. Mint az a kötetből kiderül, ez a kör rendkívül sokszínű, az olvasó újra és újra elcsodálkozik, hogy a témakörök milyen széles spektruma illeszthető az ünnevelt eddigi tudományos életéhez. A kötet más aspektusból is tisztelgés: nemcsak megjelenésében, külalakjában nagyon igényes, hanem szakmai szempontból is – a tanulmányok mindegyike (szigorú) szakmai lektorok megjegyzései, javaslatai alapján nyerte el végső formáját.

A kötetben megjelent tanulmányok hat témakörbe csoportosulva vizsgálják a beszéd különböző jelenségeit. A *Régi fogalmak új megvilágításban* című fejezetben egyes, a beszéddel foglalkozó tudományágak által gyakran használt fogalmakról olvashatunk – új nézőpontokból. Siptár Péter tanulmánya a degemináció jelenségét járja körül, fonetikai és fonológiai szempontokat egyaránt érvényesítve. Az újabb szakirodalom alapján a kérdéskör új alapokra helyezését javasolja. Varga László kutatása arra keresi a választ, hogy valóban létezik-e a magyarban mellékhangsúly. Érvelését meggyőző kísérleti adatokkal és mérésekkel támasztja alá. Meglátása szerint a mellékhangsúly fonetikai és fonológiai realitás. Ugyan akusztikai szinten további kutatásokra van szükség annak meg-